הרב איתיאל אמיתי

משום יישוב ארץ ישראל - סדר העדיפות בדרך יישוב הארץ*

פתיחה

מצוות יישוב ארץ ישראל מחייבת 'שלא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה' כדברי הרמב"ן הידועים.[1] אולם יישוב חבל ארץ יכול להיעשות באופנים שונים, ייעור, בינוי וכו'.

האם ניתן לקבוע קריטריונים הלכתיים להעדפת דרך יישוב אחת על פני חברתה? שאלה זו עלתה כבר על שולחנם של גדולי ישראל זצ"ל, ודנו בה גם גדולי ישראל החיים עימנו היום לאורך ימים ושנים. ויש מהם שרצו להסיק מסוגיית הגמרא בבבא מציעא פרק שמיני,[2] שיש להעדיף נטיעת אילנות על פני בניית בתים. אין משיבין את הארי לאחר מיתה ובוודאי שאין משיבין אותו בחייו, אולם יש מקום לדון בקרקע וללבן דברי רבותינו חכמי הש"ס בסוגיה זו.

א. האיסור לעקור אילן שניטע מאליו או בשגגה

במשנה בבא מציעא (פ"ח מ"ה) נאמר: 'שטף נהר זיתיו ונתנם לתוך שדה חברו - יחלוקו' בפירות. ומבואר בגמרא שם[3] שדין זה נוהג רק בשלוש השנים הראשונות לאחר ששטף הנהר את העצים וניטעו במקומם החדש, אך מהשנה הרביעית ואילך אין לבעל העצים זכות בפירות, והם רכושו של בעל הקרקע בלבד. עוד מבואר בברייתא המובאת שם בגמרא, שאסור לבעל העצים לעוקרם מהמקום בו ניטעו, כדי שלא לפגוע ביישוב ארץ ישראל.[4] בהמשך דנה הגמרא במקרה של אדם שנטע את עציו בשדה חברו בשגגה,

---

* סוגיית הגמ' בבבא מציעא פרק השואל (ק ע"ב-קא ע"ב), שבירורה עומד ביסוד הדברים הכתובים בפנים, נלמדה ע"י כותב השורות, סמוך ונראה להעלות נשמתו של מו"ר ראש הישיבה הרב מרדכי שטרנברג זצ"ל (יב בכסלו תשפ"ג). ובעת עיסוקי בסוגיה עמוקה זו שמשתרעת על פני כמה וכמה נושאים (הל' שכנים, הל' נזיקין, דיני ערלה, וגדרי מצוות יישוב א"י) עמדה לנגד עיניי דמותו הגדולה, ועוד יותר מכך, תביעתו העצומה בחייו, לבירור האמת בלימוד של כל סוגיה וסוגיה, ותפילתי בפי שאזכה לכוון לאמיתה של תורה.

1. הרמב"ן בהשגתו הרביעית למניין מצוות העשה של הרמב"ם.
2. בבא מציעא קא ע"א-ע"ב.
3. בבא מציעא קא ע"א.
4. כלומר, משום יישוב ארץ ישראל מוכרח בעל העצים שנסחפו ע"י הנהר וניטעו בקרקע חברו למכור את עציו לבעל הקרקע. וראה להלן הערה 18 דברי רב האי גאון בספר המקח והממכר. בראשונים (ריטב"א על המשנה, עמ' תתכג בהוצאת מוסד הרב קוק, ובשמו בנימוקי יוסף על המשנה שברי"ף, נז ע"ב, בשניהם ד"ה שטף, ובטור, חו"מ סי' קסח), מבואר שתנאי לכך הוא, שבעל הקרקע רוצה בהשארת העצים שניטעו בקרקעו, וכן נפסק בשו"ע, חו"מ סי' קסח סעי' א. עוד כתבו הראשונים (הראב"ד בפ"ד

ומסקנתה[5] היא שאף במקרה זה אסור לבעל העצים לעוקרם מהמקום בו ניטעו. אלא ששם מוסיפה הגמרא טעם נוסף, מלבד הפגיעה ביישוב ארץ ישראל, מדוע אסור לעקור, והוא, הפגיעה בקרקע של חברו שהוכחשה במשך הזמן שהיו נטועים בה העצים.[6] עוד דנה שם הגמרא במקרה בו אדם נכנס לחורבתו של חברו ובנאה שלא ברשותו. במקרה זה נחלקו תנאים ואמוראים, אם רשאי הבונה שלא ברשות, לפרק את שבנה ולקחת את חומרי הבניין, העצים והאבנים, ששיקע בבניית החורבה שאיננה שלו, ומסקנתה היא, שהוא רשאי.[7] שלא כבנוטע שלא ברשות חברו, שהגמרא הטעימה את הכרעתה (לאיסור) משום יישוב א"י והכחשת הקרקע, הרי שבבונה שלא ברשות חברו, הגמרא לא טרחה להטעים את הכרעתה (להיתר). מכל מקום ברור שהגמרא לא חשה לפגיעה ביישוב א"י שייגרם בשל פירוק העצים והאבנים ששוקעו בבניין החורבה ע"י הבונה, שהרי אילו הייתה חוששת לכך הייתה אוסרת זאת, כשם שאסרה את עקירת העצים ע"י נוטעם. על האמור יש להוסיף את ההלכה שהייתה פשוטה לרוב הראשונים שהביעו דעתם בה, והיא, שהן במקרה בו שטף הנהר את העצים, הן במקרה בו נטע האדם עצמו בשדה חברו שלא ברשות, רשאי בעל הקרקע לומר לבעל העצים לעקור את עציו, ולקחתם משדהו. גם בזה, ברור היה לראשונים שאין לחוש לפגיעה ביישוב א"י שנגרמת בשל כך.[8] יוצא מן הכלל

מהל' שכנים ה"י, ותוס' בבא מציעא קא ע"א ד"ה ואם אמר), שחייב בעל הקרקע לשלם לבעל העצים את שוויים כפי שהיה בטרם נשטפו, וכן הובא להלכה בשו"ע שם. הרמב"ם שם לא כתב שחייב בעל הקרקע לשלם לבעל העצים את שוויים (ולכן השיג עליו הראב"ד), ונחלקו המגיד משנה והכסף משנה בדעתו, אם השמיט דין זה מכיוון שלא סבר אותו (מגיד משנה), או שקיצר בלשונו ולא הביא דין שהוא פשוט מסברה (כסף משנה).

5. בבא מציעא קא ע"ב.

6. כלומר, ואם כעת ירצה בעל העצים לעוקרם, לא יוכל להשיב לבעל הקרקע את הכחשת הקרקע שהייתה בינתיים. פירוש זה, שהכחשת הקרקע הנזכרת בגמ' היא ההכחשה במשך הזמן בו העצים היו נטועים בה, הוא פירוש רש"י (וכן פירשו תוס', כדמוכח מדבריהם שם בד"ה בשדה, כמו שכתב הפרישה, חו"מ סי' שעה ס"ק א). אמנם הלבוש שם סעי' ב פירש שכוונת הגמרא היא להכחשת הקרקע שנעשית בפעולת העקירה של העצים, ומלבד רש"י ותוס' כנ"ל שפירשו שלא כמותו, כאמור, גם מפסקי הרמב"ם, בהל' גזילה פ"ד ה"ה, והשו"ע, חו"מ סי' שעה סעי' ב, משמע שפירשו את הגמרא כפירוש רש"י, וכמו שהעיר על כך הסמ"ע, חו"מ סי' שעה ס"ק ה.

7. בסתירת חורבה, אין מחלוקת בין הראשונים, שרשאי הבונה, בעל העצים והאבנים, לסתור את בניינו ולהשיב לעצמו את חומרי הבניין. אמנם, ביחס לבניין שאדם בונה בשדה חברו, ולא כאשר בונה חורבה, שלא ברשותו, נחלקו רש"י והרמב"ם, כמבואר לקמן הערה 12, אך מאחר ואין נוגע הדבר לפגיעה ביישוב א"י, כיוון שהרמב"ם בין כה וכה לא פסק להלכה את הטעם 'משום ישוב ארץ ישראל', אין מקום להתעכב על כך במסגרת זו. ובעל אבן האזל, הל' גזילה פ"י ה"ט, העיר שלדרכו של הרמב"ם בפירוש הגמרא, לטעם 'משום ישוב ארץ ישראל' צריך לומר שגם בניין אבנים גורם לפגיעה ביישוב, אלא שכאמור, אין לכך נפקא מינה להלכה.

8. הרשות שניתנת לבעל הקרקע לומר לבעל העצים לעקור את עציו ולקחתם, עולה כמעט במפורש מסוגיית הגמרא באשר למקרה בו אדם נטע את עציו שלא ברשות, כמו שהוכיח הגר"א על שו"ע, חו"מ סי' שעה ס"ק ב, וכן כתב בביאורו על שו"ע, חו"מ סי' קסח ס"ק ה, לגבי מקרה בו שטף הנהר את העצים. באשר למקרה בו שטף הנהר את העצים, אף שאינו מפורש, לכאורה, בגמרא, הראשונים כתבוהו מבלי להביא לו ראיה (כן כתב הריטב"א על המשנה, עמ' תתכג בהוצאת מוסד הרב קוק, והביאו הנימוקי יוסף, נז ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה שטף, בשמו, והטור, חו"מ סי' קסח. הש"ך, חו"מ סי' שעה ס"ק ב, ציין לספר אגודת אזוב בחידושיו על בבא מציעא בסוגיה שהוכיח שגם לתוס', ד"ה בשדה, היה פשוט הדבר. השו"ע, חו"מ סי' קסח סעי' א פסק כן להלכה לגבי שטף נהר עציו, ובסי' שעה סעי' ב לגבי נטע שלא ברשות בשדה חברו.

הוא הראב"ד[9] שכתב שאין בעל הקרקע רשאי לומר לבעל העצים לעוקרם כיוון שבזה הוא פוגע ביישוב א"י, אולם דעה זו לא באה לידי ביטוי ב'שלחן ערוך' או בנושאי כליו.[10] אם כן, הדבר צריך ביאור: אם חוששים אנו לפגיעה ביישוב א"י, מדוע עקירת עצים אסורה ואילו סתירת בניין מותרת? ומדוע עקירת העצים ע"י בעל העצים אסורה, בעוד שעקירתם ע"י בעל הקרקע מותרת?

ב. ביאורו המחודש של ה'אור שמח' לשיטת הרמב"ם

לעיל הזכרנו את דברי הברייתא המובאת בגמרא (בבא מציעא קא ע"א), שאין בעל העצים רשאי לעקור את עציו ולקחתם, ואת הטעם לכך 'משום ישוב ארץ ישראל'. וכך נאמר בגמרא שם:

> תנא: אמר הלה [בעל העצים] זיתיי אני נוטל אין שומעין לו. מאי טעמא? אמר ר' יוחנן משום ישוב ארץ ישראל. אמר ר' ירמיה כגון דא צריכא רבה. [רש"י - שאם לא פירשה ר' יוחנן, לא היינו אומרים אותה מסברא].[11]

דברי הברייתא נאמרו ביחס לאמור במשנה, 'שטף נהר זיתיו'. בהמשך אומרת הגמרא:

> בבית [רש"י - היורד לתוך חורבה ובנאה שלא ברשות] שומעין לו, בשדה [רש"י - היורד לתוך שדה חברו ונטעה שלא ברשות ואמר נטיעותיי אני נוטל]
> אין שומעין לו.[12] מאי טעמא? משום ישוב ארץ ישראל. איכא דאמרי משום כחשא דארעא.
> מאי בינייהו? איכא בינייהו חוצה לארץ [רש"י - למ"ד משום כחשא דארעא, ממונא אפסדיה ואפילו בחוצה לארץ נמי אין שומעין לו].

הרמב"ם, כדרכו, פסק את שתי ההלכות במקומן המתאים בספרו. בהל' שכנים (פ"ד ה"י) הביא את הכרעת הסוגיה במקרה ששטף נהר זיתיו, וכתב:

> שטף נהר זיתיו ושתלם בתוך שדה חברו ואמר הלה זיתיי אני נוטל - אין שומעין לו, משום ישוב הארץ, אלא יעמדו במקומן.

ובהל' גזילה ואבידה (פ"י ה"ה) הביא את הכרעת הסוגיה במקרה שנטע עציו בשגגה בקרקע חברו, וכתב:

---

9. השגת הראב"ד בהל' גזלה פ"י ה"ה.
10. הפרישה, חו"מ סי' קסח סעי' ב העלה אפשרות בדעת הרמב"ם שבמקרה ששטף נהר עציו, הל' שכנים פ"ד ה"י, סובר הרמב"ם שאין בעל הקרקע יכול לומר לבעל העצים לעקור את עציו, מפני יישוב ארץ ישראל. אולם, בהמשך דבריו הוא מעלה גם אפשרות אחרת, לפיה יכול בעל הקרקע לומר כן לבעל העצים, ונראה יותר שזו מסקנתו. בנוסף לכך על דבריו באפשרות הראשונה קשה, לכאורה, מדברי הרמב"ם המפורשים במקרה שנטע עציו שלא ברשות בשדה חברו, הל' גזילה פ"י ה"ה, שרשאי בעל הקרקע לומר לבעל העצים שיעקור את עציו, וצ"ע.
11. הריטב"א שם (ד"ה אמר ר' ירמיה, עמ' תתכד בהוצאת מוסד הרב קוק) ביאר יותר: 'פירוש, שאלמלא דאמרה ר' יוחנן הוה אמינא דטעמא [של הלכה זו] משום דאכחשו בארעיה, ואפילו בחו"ל נמי'.
12. הרמב"ם, הל' גזילה פ"י ה"ט, פירש את חלוקת הגמ' בין 'בית' ל'שדה', שלא כרש"י (כפי שהעיר אבן האזל במקום), ונראה מדבריו שכל פעולה שפועל אדם זר בשדה חברו, הן בנטיעה הן בבנייה, גורמת להכחשת הקרקע, ולכן אין הוא רשאי להוציא (כלומר, ע"י עקירת עציו או סתירת בניינו) את עציו או את חומרי הבניין שלו מקרקע חברו.

היורד לתוך שדה חברו שלא ברשות ונטעה... אמר לו בעל השדה עקור אילנך ולך - שומעין לו. אמר הנוטע הריני עוקר אילני - אין שומעין לו, מפני שמכחיש את הקרקע.

מלשון הרמב"ם בהל' גזילה ואבידה עולה שלהלכה הוא חשש רק לטעם השני המובא בסוגיית הגמרא[13]: הכחשת הקרקע. וכמו שנראה גם מהשגתו של הראב"ד במקום שכתב: 'נראה לי שאין אומרים כך בא"י, מפני ישוב ארץ ישראל'. כלומר, הראב"ד הקשה מדוע לא חשש הרמב"ם לטעם מפני יישוב א"י, שנזכר בגמרא גם כן. מהי אם כן כוונת הרמב"ם בהל' שכנים, כשכתב: 'אמר הלה זיתיי אני נוטל - אין שומעין לו, משום ישוב הארץ'? מחדש ה'אור שמח' במקום עפ"י דקדוק לשון הרמב"ם, שאין כוונתו שאסור לעשות כן משום יישוב ארץ ישראל, אלא משום יישובם של ישראל, ואפילו בחו"ל.[14] וכמו שפירש הרמ"ך, המובא ב'שיטה מקובצת' (בבא מציעא קא ע"א ד"ה ומשום ישוב א"י):

ואם אמר בעל הזיתים, זיתיי אני נוטל, בארץ ישראל אין שומעין לו ובחוץ לארץ נמי נראה דאין שומעין לו.[15]

דברים דומים מצאנו ברמב"ם במקום נוסף (הל' שכנים פי"ד ה"א), בדיני 'בר מצרא', שמדוקדק בלשונו שההלכה האמורה מתייחסת ליישוב ישראל, ולא ליישוב ארץ ישראל:

היה רוצה הלוקח לקנותה לבנות בה בתים ובן המצר רוצה לזורעה, הלוקח זוכה משום ישוב הארץ.

לעומת זאת, כשהרמב"ם מביא הלכות שיסודן במצוות יישוב ארץ ישראל הוא מקפיד לכתוב זאת במפורש, למשל בעניין לקיחת בית בא"י בשבת (הל' שבת פ"ו ה"א) כך כתב:

הלוקח בית בארץ ישראל מן הגוי מותר לו לומר לגוי לכתוב לו שטר בשבת, שאמירה לגוי בשבת אסורה מדבריהם ומשום ישוב ארץ ישראל לא גזרו בדבר זה.

ובעניין עצי מערכה (הל' איסורי מזבח פ"ז ה"ג) כתב:

כל העצים החדשים כשרים למערכה, ולא היו מביאין משל זית ולא משל גפן משום ישוב ארץ ישראל.

אכן, מהשגתו של הראב"ד על הרמב"ם ברור שפירש כי כוונת הגמרא שהטעם לכך שאסור לבעל העצים לעקור את עציו היא משום 'מצות יישוב ארץ ישראל', ולכן גם בעל הקרקע אינו רשאי לעשות כן. מחלוקתם של הרמב"ם והראב"ד בפירוש הסוגיות ובהכרעה בהן, כפולה. בסוגיית 'שטף נהר זיתיו ונתנם לתוך שדה חברו' נחלקו בפירוש דברי ר' יוחנן,[16] אם 'משום יישוב ארץ ישראל' כוונתו ל'מצות יישוב ארץ ישראל'

13. בבא מציעא קא ע"ב.
14. וצריך לומר לפי זה שבעל הקרקע רשאי בוודאי לומר לבעל העצים לעקור את עציו מקרקעו. השמטתה של הלכה זו בהל' שכנים, מתבארת לדרכו של הכסף משנה במקום שכתב, באשר לפרט אחר בסוגיה, הנזכר לעיל בהערה 4, שהרמב"ם קיצר בהלכה זו בלשונו.
15. לפני האור שמח, כשכתב את ספרו, לא היה ספר בית הבחירה לרבנו מנחם המאירי על בבא מציעא, שיצא לאור לראשונה רק בשנת תשי"ט, שאף הוא מזכיר שיטה זו: 'ואילו אמר בעל הזיתים זיתיי אני נוטל בארץ ישראל - אין שומעין לו, משום חבוב ישובה. ויש פוסקין כן אף בחוצה לארץ, ומפרשים בשמועה זו ארץ ישראל, קרקע של ישראל' (בבא מציעא ק ע"ב ד"ה שטף נהר, ולפלא על שלושת המהדירים השונים של המאירי על בבא מציעא, שאף אחד מהם לא העיר, ששיטה זו מתאימה לשיטת הרמ"ך המובאת בשיטה מקובצת).
16. בבא מציעא קא ע"א.

(הראב"ד) או לחיזוק יישובם של ישראל (הרמב"ם). וכן נחלקו כיצד להסביר את הכרעת הגמרא בסוגיית 'הנוטע ברשות חברו',[17] שאסור לבעל העצים לעקור את עציו - האם חוששים לשני הטעמים, ליישוב א"י ולהכחשת הקרקע (הראב"ד) או שחוששים רק להכחשת הקרקע (הרמב"ם). עד כאן ביאורו של ה'אור שמח לדברי הרמב"ם, בתוספת נופך בביאור שיטת הראב"ד והסוגיה בכללה, לדרך זו. לדרכו זו של ה'אור שמח' ניתן להבין את החילוק שבין עקירת עצים ע"י בעל העצים, ובין עקירתם ע"י בעל הקרקע. האיסור לעקור עצים שניטעו בידיים, או מאליהם, כדי לחזק מקום התיישבותם של יהודים, בכל מקום בו הם נמצאים, ולאו דווקא בארץ ישראל, אין מטרתו לפגוע בזכות הקניין, ולכן, בעל הקרקע אינו חייב להשאיר את העצים בקרקע שבבעלותו. כמו כן, ניתן גם להבין מדוע יש חילוק בין סתירת בניין לעקירת עצים. שהרי גם לאחר שהבונה ייקח לעצמו בחזרה את חומרי הבניין ששיקע בבניית החורבה של חברו, אחיזתו של בעל הקרקע לא תיפגע באופן מוחלט, שהרי החורבה עדיין קיימת, וההתיישבות היהודית לא נפגעת מכך באותו אופן שבה היא נפגעת בעקירתם של עצים. לפי שיטת ראשונים זו שבגמרא, שלדרכו של ה'אור שמח' גם הרמב"ם נמנה עמהם, יש לומר שהאיסור על בעל העצים לעוקרם, הוא מתקנת חכמים שמטרתה, כאמור, היא חיזוק יישוב ישראל במקומותיהם.[18]

ג. הבנת הסוגיה אליבא דרוב המפרשים שפירשו 'ישוב ארץ ישראל' כפשוטו

כמובן לא ניתן לבטל במחי יד את הבנתו המחודשת של ה'אור שמח' ברמב"ם, מה גם שבדברי המאירי נמצא סיוע של ממש לשיטה זו.[19] עם זאת, גדולי נושאי כלי הרמב"ם,

17. בבא מציעא קא ע"ב.
18. הגדרת איסור עקירת העצים, ולדעות ראשונים אחרות, גם סתירת הבניין, כתקנת חכמים, אינה מפורשת בראשונים ובאחרונים. רב האי גאון הביא להלכה בספר המקח והממכר, שער ז דין יח, את תמצית סוגיית נוטע ובונה בשגגה ברשות חברו, ולהלכה פסק כטעם השני המובא בגמרא, משום פגיעה בקרקע, ולא משום יישוב א"י, אך את דין שטף נהר עציו לא הביא. ר"י אלברצלוני, שהוא המתרגם של ספר המקח והממכר מערבית לעברית, הוסיף מעצמו בראש הספר את תמצית הדינים, והכותרת שנתן לדין של סוגייתנו היא: 'במה שבי"ד נזקקין ודנים למכור ממון שאינו שלהם'. בדברים אלו, לא מפורש שהאיסור על עקירת העצים או סתירת הבניין הוא מדברי חכמים, אלא רק שההשלכות של איסור זה הן, שחכמים כלומר בית דין כפו למעשה על בעל העצים, ועל בעל חומרי הבניין, למכור את עציו ואת חומרי הבניין שלו, לבעל הקרקע, וכמו שכתבנו לעיל הערה 4. לעצם ההגדרה של 'תקנת חכמים' בסוגייתנו, נתעוררתי מתוך עיון בספר בית לחם יהודה, על בבא מציעא ח"ב פרק השואל, אות קפז, אלא ששם נזקק להגדרה זו מתוך הקשר אחר של הסוגיה.
19. ויש להוסיף על כך את גרסת רבנו ברוך הספרדי המובאת בשיטה מקובצת 'הנר' (לרבנו זכריה אגאמתי), בשתי הלשונות של הגמרא בדף קא ע"ב, בטעם האיסור על בעל העצים לעקור את עציו, שהגרנ"א רבינוביץ זצ"ל ב'יד פשוטה' על הל' גזילה פ"י ה"ה, זיהה כמסייעת אף היא לפירוש זה, יעוין בדבריו שם. אמנם ה'משנת יעקב' על הרמב"ם בהל' שכנים שם השיג על חידושו של האור שמח. וכן יבל"א הרב יהודה זולדן, קובץ התורה והארץ, כרך ה, עמ' 260-261, מעיר הערות אחדות על דבריו, אך אין בדבריהם כדי לבטל את דברי האור שמח.

ובראשם ה'כסף משנה',[20] פירשו את דברי הרמב"ם בהל' שכנים שהחשש לפגיעה ביישוב הארץ, הוא משום מצוות יישוב ארץ ישראל, כהבנה הרווחת של ביטוי זה בגמרא, וזו גם דרכם של הראשונים בפירוש הסוגיה. אולם, אחר שהתחדש לנו, עפ"י דרכו של ה'אור שמח', ההסבר שבסוגייתנו 'ישוב ארץ ישראל' התעצב ע"י חכמים בצורה של תקנה, ניתן לאומרה גם בשיטת רובא דרובא של הראשונים והאחרונים בסוגיה, שפירשו את דברי הגמרא 'משום יישוב ארץ ישראל', כפשוטם. כלומר, חכמים הם שמצאו לנכון לחזק את יישוב ארץ ישראל, שיסודו, לכל הפחות אליבא דהרמב"ן וסיעתו, במצווה דאורייתא. החידוש שבתקנת חכמים הוא ה'לעיכובא', כלומר, גם לפני התקנה, נטיעה של עץ, או בנייה של חורבה, מחזקת את האחיזה בארץ, אולם, אין מניעה לכאורה לעקור את העץ לכשצריך[21] או לסתור את הבניין, וזה מה שהתחדש לאחר תקנת חכמים, במגבלות תקנתם.[22] נראה שדרך זו בהבנת הסוגיה רמוזה, אגב אורחא, בלשונו הזהב של מרן הרב זצ"ל בסוף מאמרו-תשובתו 'הלכה ומעשה' שנתפרסמה בחייו וזו לשונו:[23]

> ורבו התקנות שתיקנו חז"ל בשביל ישוב א"י הנוהגים בכל הדורות ובכל הזמנים. והיה יקר להם עץ אחד שנתוסף במטעי הארץ, עד שנפסקה ההלכה בב"מ קא ע"א, שאם שטף הנהר זיתיו ושתלן בתוך שדה חברו, בארץ ישראל אסור לעקור אותם, שמאחר שניטע עץ בא"י חסו שלא להחריבו,[24] וכ"ה להלכה בשו"ע חו"מ סי' קסח ס"א, אלא נותן לו דמי זיתיו כמו שעומדים לנטיעה, ובלבד שלא תיגע יד למעט את ישוב א"י.

לאור ההבנה שעיקרה של סוגייתנו היא תקנת חכמים שיסודה הוא במצוות יישוב א"י, ולא גדרי הדאורייתא של מצוות יישוב א"י, סרות מאליהן השאלות שהעלינו לעיל בסוף סעיף א.

ד. סדר העדיפות בקיום מצוות יישוב א"י

מאחר שאיסור העקירה של עץ הניטע מאליו או בשגגה הוא תקנת חכמים, **נראה שלא**

---

20. מדברי המגיד משנה במקום שציין לדברי הגמרא בפרק השואל בבבא מציעא וכתב 'ומשום ישוב ארץ ישראל', אין הכרח שפירש את דברי הרמב"ם שלא כאור שמח, שהרי גם האור שמח סובר שזו גרסת הרמב"ם בגמרא, אלא שלדרכו של האור שמח, לשון הגמרא בסוגיה זו מתפרשת כקרקע שבבעלות ישראל, ואין לה שייכות למצוות ארץ ישראל.
21. דברינו אמורים מצד מצוות יישוב א"י, ולא מצד איסור בל תשחית וכו'.
22. כגון, שאיסור העקירה מוטל על בעל העצים ולא על בעל הקרקע.
23. בשנת תרצ"א. מאמר-תשובה זה התפרסם כ'מענה לשאלה המשפטית שהתעוררה ע"י הממשלה הבריטית בלונדון: האם הקק"ל היא חברה התישבותית-כלכלית רגילה או תפקידה הוא דתי-ציבורי'. נדפס בקובץ 'חזון הגאולה' התש"א, עמ' י-לד, ושוב במאמרי הראיה, ח"ב, עמ' 524-537, מהדורה חדשה תשע"ו. חלקו האחרון של מאמר זה, שממנו לקוח הציטוט המופיע בגוף הדברים, הוא סקירה הלכתית של האזכורים של מצוות יישוב א"י בספרות חז"ל.
24. הרב זצ"ל מתייחס בדבריו רק למקרה ש'שטף נהר עציו' ולא למקרה ש'נטע בקרקע חברו שלא ברשות', וקצת משמע בדבריו שזו הייתה עיקר התקנה. אילולא דברי הרב, ניתן היה לומר שתקנת חכמים הייתה בעיקרה על "נטע בקרקע חברו שלא ברשות", שהוא מקרה מצוי יותר, וכדי לחזק תקנה זו, תיקנו חכמים שלא לעקור עצים אפילו במקרה בו העצים ניטעו מאליהם ע"י סחיפת נהר, שהוא מקרה מצוי פחות.

ניתן ללמוד מסוגיה זו לגבי ההגדרה מדאורייתא של מצוות יישוב א"י. עיקר התקנה של חכמים היא שמאחר שניטע עץ, יש להשתדל על מנת שהאחיזה שנוצרה בא"י בשל כך לא תיפגע. אמנם מסקנתנו זו היא שלא כדבריהם של הגר"ש גורן זצ"ל ויבל"א מו"ר הגר"י אריאל שרצו לגזור השלכה מעשית על הדרך הנאותה לכתחילה בדרך יישובה של ארץ ישראל לאור סוגיה זו.[25] למעיין בדבריהם נראה שסברו שסוגיית הגמרא דנה ברובד הדאורייתא של מצוות יישוב הארץ וממילא ניתן להסיק ממנה על אופן קיום המצווה, ולאור זאת הסיקו שיש להעדיף נטיעת עצים על פני בניית בתים. אולם, אם כן, יוקשו מאוד השאלות שהעלינו לעיל סוף סעיף ב, אם איסור עקירת העץ ע"י בעליו הוא מדאורייתא, ומשום מצוות יישוב א"י, מדוע רשאי בעל הקרקע לעוקרו?[26] כאמור, לפי הדרך בה הלכנו, אין ללמוד מאיסור עקירת עץ בארץ ישראל על סדר העדיפות בקיום מצוות יישוב ארץ ישראל. ואם כן יש לברר מהו סדר העדיפות באופן קיום יישוב הארץ? האם ניתן לקבוע בזה גדרים ברורים? נראה שהצורך המעשי הוא הדרך העדיפה ליישוב הארץ. הצורך המעשי, הוא גם זה שצריך לקבוע, הן מבחינה ציבורית, הן מבחינה פרטית, מהי הדרך הטובה ביותר לעשות כן. ותלויים הדברים במציאות הספציפית הניצבת לפנינו, ובצורך השעה או המקום, וייתכן שהעדפה זו תשתנה מחבל ארץ אחד בא"י למשנהו, ובאותו חבל ארץ עצמו, ישתנו הדברים מתקופה לתקופה.[27]

25. תשובותיהם של הגר"ש גורן זצ"ל ויבל"א הרב יעקב אריאל שליט"א נדפסו בקובץ התורה והארץ, כרך ה. תשובתו של הגר"י אריאל נדפסה שוב בספר באהלה של תורה, ח"ה סי' יב. וראה גם שו"ת שאילת חמדת צבי, מאת הגאון ר' משה דב וולנר זצ"ל, רבה של אשקלון, ח"א סי' א אות א - בביאור שיטת הרמב"ן במצות ישוב א"י.
26. לשם יישוב קושיה זו מחדש הגר"י אריאל (אות א, בתשובה הנ"ל) שהרמב"ם והראב"ד, בהל' גזילה פ"י ה"ה שנחלקו אם רשאי בעל העצים לעקור את עציו, נחלקו בגדרה של מצוות יישוב א"י אם זוהי מצוה אובייקטיבית מצד הארץ, ולכן, לא ניתן לעקור את העץ הניטע בה (הראב"ד) או שזוהי מצווה סובייקטיבית מצד האדם המיישב את הארץ, ולכן מותר לו עפ"י צרכיו לעקור את העץ (הרמב"ם). לדברינו, מחלוקתם של הרמב"ם והראב"ד היא בגדרי התקנה, כמו שהוסבר בפנים בסעיף ג, ולדרך זו ביאר בספר בית לחם יהודה על בבא מציעא, הנזכר לעיל סוף הערה 18, שלדעת הראב"ד טעם התקנה, משום יישוב א"י, הוא המגדיר את התקנה, ולכן אין לעקור עץ שניטע בא"י, וגם בעל הקרקע אינו רשאי לעשות כן. והרמב"ם סבר שטעם התקנה אינו קובע את גדרי התקנה, ולכן חכמים לא תיקנו שהיא תפגע בזכותו הממונית של בעל הקרקע, וכמו שכתבנו בפנים בסוף סעיף ב. ויעוין גם בהערות הגר"מ הרשלר על תוס' הרא"ש בבא מציעא שבהוצאתו, קא ע"א הערה קלו, שביאר באופן אחר את מחלוקתם של הרמב"ם והראב"ד.
27. מדברי הגר"ד ליאור שליט"א, שנמסרו ע"י הרב יצחק (איציק) אמיתי, הובא בקובץ התורה והארץ, כרך ה, עמ' 259, סוף הערה 1, ישנו סיוע של ממש לדברים אלו.